

Планіметрія: формули та властивості

Довідник для підготовки до НМТ з математики

Д — формула є в довідкових матеріалах, які можна відкрити під час НМТ. Формули без значка треба пам'ятати.
Позначення: a, b, c — сторони трикутника; α, β, γ — протилежні їм кути; h_a, m_a — висота й медіана, проведені до сторони a ; p — півпериметр; R, r — радіуси описаного й вписаного кіл; S — площа; P — периметр; $\cup AB$ — дуга AB .

Підручник — клас і пункт підручника А. Г. Мерзляка та ін. (геометрія: 7 кл. — 2024, 8 кл. — 2021, 9 кл. — 2017). **НМТ** — номери завдань НМТ, де ця тема траплялася у 2024–2026 рр.: 1–15 — вибір однієї відповіді, 16–18 — відповідність, 19–22 — коротка відповідь; № 8 — зазвичай координати й вектори в просторі.

1. Кути, паралельні й перпендикулярні прямі

7–8 кл.

Аксиоми і кути

Через будь-які дві точки можна провести пряму, і до того ж тільки одну. Через точку, що не лежить на прямій, проходить тільки одна пряма, паралельна даній.

Сума суміжних кутів дорівнює 180° . Вертикальні кути рівні.

Бісектриса ділить кут навпіл; кожна її точка рівновіддалена від сторін кута.

Підручник 7 кл., п. 1, 3, 4, 6, 20

НМТ № 2–3

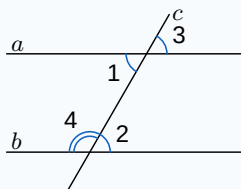
Паралельні прямі й січна

$a \parallel b$, c — січна:

$\angle 1 = \angle 2$ — різносторонні

$\angle 3 = \angle 2$ — відповідні

$\angle 1 + \angle 4 = 180^\circ$ — односторонні

Ознаки паралельності: якщо виконується хоча б одна з цих рівностей, то $a \parallel b$. Дві прямі, перпендикулярні до третьої, паралельні.

Підручник 7 кл., п. 13–15

НМТ № 2–3

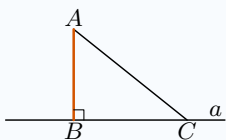
Перпендикуляр і похила

$AB \perp a$: AB — перпендикуляр, AC — похила, BC — її проєкція; $AB < AC$.

Відстань від точки до прямої — довжина перпендикуляра.

Відстань між паралельними прямими — відстань від будь-якої точки однієї з них до другої.

Кожна точка серединного перпендикуляра відрізка рівновіддалена від його кінців.

Підручник 7 кл., п. 5, 15, 19, 20

2. Трикутник

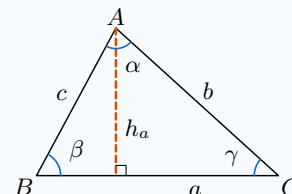
7–9 кл.

Сторони й кути

$$\alpha + \beta + \gamma = 180^\circ \quad \text{Д}$$

$$p = \frac{a + b + c}{2} \quad \text{Д}$$

(півпериметр)

$a < b + c$ — нерівність трикутника (виконується для кожної сторони)

Зовнішній кут дорівнює сумі двох кутів трикутника, не суміжних з ним.

Проти більшої сторони лежить більший кут, і навпаки.

Підручник 7 кл., п. 16, 17

НМТ № 2–3, 10

Ознаки рівності трикутників

Трикутники рівні, якщо в них відповідно рівні:

1) дві сторони й кут між ними

2) сторона й два прилеглі до неї кути

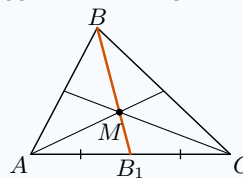
3) три сторони

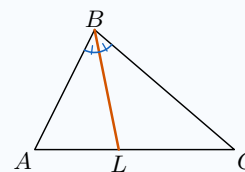
Прямокутні трикутники рівні також: за двома катетами; за катетом і прилеглим (або протилежним) гострим кутом; за гіпотенузою й гострим кутом; за гіпотенузою й катетом.

Підручник 7 кл., п. 8, 11, 18

Медіани, бісектриса, висоти

$$BM : MB_1 = 2 : 1$$

$$AL : LC = AB : BC$$

Медіани перетинаються в одній точці, яка ділить кожную з них у відношенні 2 : 1, рахуючи від вершини. Бісектриса ділить сторону на відрізки, пропорційні прилеглим сторонам.

$$m_a = \frac{1}{2} \sqrt{2b^2 + 2c^2 - a^2}$$

Прямі, які містять висоти трикутника, перетинаються в одній точці.

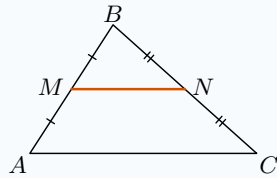
Підручник 7 кл., п. 7; 8 кл., п. 2, 11; 9 кл., п. 2

НМТ № 10

Середня лінія трикутника

Сполучає середини двох сторін:

$$MN \parallel AC, \quad MN = \frac{1}{2} AC$$

Підручник 8 кл., п. 7

Рівнобедрений і рівносторонній трикутники

Рівнобедрений: кути при основі рівні; бісектриса, проведена до основи, є медіаною й висотою.

Ознаки: два кути рівні; медіана є висотою; бісектриса є висотою; медіана є бісектрисою.

Рівносторонній зі стороною a (усі кути по 60°):

$$h = \frac{a\sqrt{3}}{2}, \quad S = \frac{a^2\sqrt{3}}{4}, \quad R = \frac{a\sqrt{3}}{3}, \quad r = \frac{a\sqrt{3}}{6}$$

Підручник 7 кл., п. 9, 10; 9 кл., п. 6

НМТ № 10

3. Прямокутний трикутник

7–8 кл.

Сторони й кути

$$c^2 = a^2 + b^2 \quad \text{Д}$$

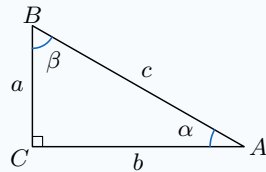
(теорема Піфагора)

$$\sin \alpha = \frac{a}{c}, \quad \cos \alpha = \frac{b}{c} \quad \text{Д}$$

$$\operatorname{tg} \alpha = \frac{a}{b} \quad \text{Д}$$

$$a = c \sin \alpha = c \cos \beta, \quad b = c \cos \alpha$$

$$a = b \operatorname{tg} \alpha, \quad c = \frac{a}{\sin \alpha}, \quad \alpha + \beta = 90^\circ$$

Підручник 8 кл., п. 16–18

НМТ № 2, 15, 18

Площа, радіуси R і r , властивості

$$S = \frac{1}{2}ab, \quad R = \frac{c}{2}, \quad r = \frac{a+b-c}{2}$$

Катет, що лежить проти кута 30° , дорівнює половині гіпотенузи. Центр описаного кола — середина гіпотенузи; медіана, проведена до гіпотенузи, дорівнює її половині.

Часто трапляються сторони 3, 4, 5; 5, 12, 13; 8, 15, 17; 7, 24, 25 (і кратні їм).

Підручник 7 кл., п. 19, 22; 8 кл., п. 22

НМТ № 15

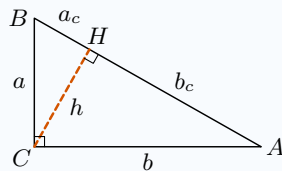
Висота, проведена до гіпотенузи

a_c, b_c — проєкції катетів a і b на гіпотенузу c :

$$h^2 = a_c \cdot b_c$$

$$a^2 = c \cdot a_c, \quad b^2 = c \cdot b_c$$

$$h = \frac{ab}{c}$$

Підручник 8 кл., п. 15

4. Синус, косинус і тангенс кута від 0° до 180°

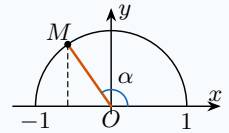
8–9 кл.

Означення й основні формули

M — точка одиничного півкола: $\cos \alpha$ — її абсциса,

$\sin \alpha$ — ордината. **Д**

Якщо кут α тупий: $\sin \alpha > 0$, $\cos \alpha < 0$, $\operatorname{tg} \alpha < 0$.

$$\operatorname{tg} \alpha = \frac{\sin \alpha}{\cos \alpha} \quad \text{Д} \quad \sin^2 \alpha + \cos^2 \alpha = 1 \quad \text{Д}$$

$$1 + \operatorname{tg}^2 \alpha = \frac{1}{\cos^2 \alpha} \quad \text{Д}$$

$$\sin(90^\circ - \alpha) = \cos \alpha, \quad \cos(90^\circ - \alpha) = \sin \alpha$$

$$\sin(90^\circ + \alpha) = \cos \alpha \quad \text{Д} \quad \cos(90^\circ + \alpha) = -\sin \alpha \quad \text{Д}$$

$$\sin(180^\circ - \alpha) = \sin \alpha \quad \text{Д}$$

$$\cos(180^\circ - \alpha) = -\cos \alpha \quad \text{Д}$$

$$\operatorname{tg}(180^\circ - \alpha) = -\operatorname{tg} \alpha \quad \text{Д}$$

Підручник 8 кл., п. 17; 9 кл., п. 1

НМТ № 13–15, 17

Значення для деяких кутів

α	$\sin$	$\cos$	tg	α	$\sin$	$\cos$	tg
0°	0	1	0	120°	$\frac{\sqrt{3}}{2}$	$-\frac{1}{2}$	$-\sqrt{3}$
30°	$\frac{1}{2}$	$\frac{\sqrt{3}}{2}$	$\frac{\sqrt{3}}{3}$	135°	$\frac{\sqrt{2}}{2}$	$-\frac{\sqrt{2}}{2}$	-1
45°	$\frac{\sqrt{2}}{2}$	$\frac{\sqrt{2}}{2}$	1	150°	$\frac{1}{2}$	$-\frac{\sqrt{3}}{2}$	$-\frac{\sqrt{3}}{3}$
60°	$\frac{\sqrt{3}}{2}$	$\frac{1}{2}$	$\sqrt{3}$	180°	0	-1	0
90°	1	0	не існує				

Кути $0^\circ, 30^\circ, 45^\circ, 60^\circ, 90^\circ, 180^\circ$ є в довідці НМТ **Д**; значення для $120^\circ, 135^\circ, 150^\circ$ отримують за формулами для $180^\circ - \alpha$.

Підручник 8 кл., п. 17; 9 кл., п. 1

НМТ № 17

5. Розв'язування трикутників

9 кл.

Теорема косинусів

$$a^2 = b^2 + c^2 - 2bc \cos \alpha \quad \text{Д} \quad \cos \alpha = \frac{b^2 + c^2 - a^2}{2bc}$$

Кут α лежить проти сторони a , тобто між сторонами b і c .

Якщо a — найбільша сторона: $a^2 < b^2 + c^2$ — трикутник гострокутний; $a^2 = b^2 + c^2$ — прямокутний; $a^2 > b^2 + c^2$ — тупокутний.

Підручник 9 кл., п. 2, 4

НМТ № 13–15

Теорема синусів

$$\frac{a}{\sin \alpha} = \frac{b}{\sin \beta} = \frac{c}{\sin \gamma} = 2R \quad \text{Д}$$

Звідси $a = 2R \sin \alpha$: хорда кола дорівнює добутку діаметра на синус вписаного кута, що спирається на цю хорду.

Підручник 9 кл., п. 3, 4

НМТ № 13–15

Площа трикутника

$$S = \frac{1}{2} a h_a \quad \text{Д} \quad S = \frac{1}{2} ab \sin \gamma \quad \text{Д}$$

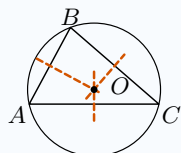
$$S = \sqrt{p(p-a)(p-b)(p-c)} \quad \text{Д} \quad (\text{формула Герона; } p \text{ — півпериметр})$$

$$S = pr \quad S = \frac{abc}{4R}$$

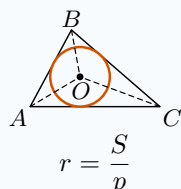
Підручник 8 кл., п. 22; 9 кл., п. 5

НМТ № 10, 13–15

Описане й вписане кола трикутника

$$R = \frac{abc}{4S} = \frac{a}{2 \sin \alpha}$$

$$r = \frac{S}{p}$$

Центр описаного кола — точка перетину серединних перпендикулярів сторін; центр вписаного — точка перетину бісектрис. Центр описаного кола гострокутного трикутника лежить усередині нього, прямокутного — на середині гіпотенузи, тупокутного — поза трикутником.

Підручник 7 кл., п. 22; 9 кл., п. 3, 5

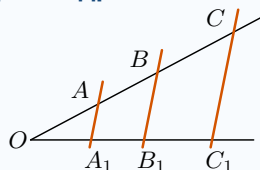
НМТ № 10

6. Подібність трикутників

8–9 кл.

Теорема Фалеса й пропорційні відрізки

Якщо паралельні прямі відтинають на одній стороні кута рівні відрізки, то й на другій стороні вони відтинають рівні відрізки.

Теорема про пропорційні відрізки: якщо $AA_1 \parallel BB_1 \parallel CC_1$, то $AB : BC = A_1B_1 : B_1C_1$.

Підручник 8 кл., п. 11

НМТ № 18

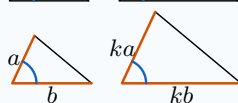
Подібні трикутники

Трикутники подібні, якщо:

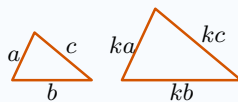
1) два кути одного дорівнюють двом кутам другого

2) дві сторони одного пропорційні двом сторонам другого, а кути між ними рівні

3) три сторони одного пропорційні трьом сторонам другого

$$\frac{A_1B_1}{AB} = \frac{B_1C_1}{BC} = \frac{A_1C_1}{AC} = k \quad \frac{P_1}{P} = k, \quad \frac{S_1}{S} = k^2$$

k — коефіцієнт подібності. Відношення площ подібних фігур дорівнює k^2 ; відношення відповідних висот, медіан, бісектрис дорівнює k . Пряма, паралельна стороні трикутника, відтинає від нього трикутник, подібний даному.

Підручник 8 кл., п. 12–14; 9 кл., п. 20

НМТ № 18

7. Чотирикутники

8–9 кл.

Будь-який чотирикутник

Сума кутів чотирикутника дорівнює 360° .

Опуклий чотирикутник: $S = \frac{1}{2} d_1 d_2 \sin \varphi$ (φ — кут між діагоналями)

Підручник 8 кл., п. 1; 9 кл., п. 5

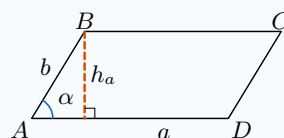
Паралелограм

$$S = a h_a \quad \text{Д}$$

$$S = ab \sin \alpha \quad \text{Д}$$

$$d_1^2 + d_2^2 = 2(a^2 + b^2)$$

(d_1, d_2 — діагоналі)

Властивості: протилежні сторони рівні; протилежні кути рівні; діагоналі точкою перетину діляться навпіл; сума кутів, прилеглих до однієї сторони, — 180° .

Ознаки: чотирикутник — паралелограм, якщо його протилежні сторони попарно рівні, або дві протилежні сторони рівні й паралельні, або діагоналі точкою перетину діляться навпіл.

Бісектриса кута паралелограма відтинає від нього рівнобедрений трикутник.

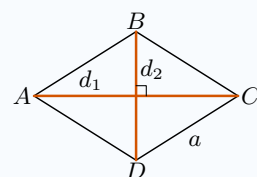
Підручник 8 кл., п. 2, 3, 21; 9 кл., п. 2, 5

НМТ № 2, 10, 13–15

Прямокутник, ромб, квадрат

Ромб: діагоналі $d_1 = AC$ і $d_2 = BD$ перпендикулярні й ділять його кути навпіл.

$$S = \frac{1}{2} d_1 d_2 \quad \text{Д}$$

$$S = ah = a^2 \sin \alpha, \quad r = \frac{h}{2}$$

(α — кут ромба, h — висота)

Прямокутник: діагоналі рівні; $d^2 = a^2 + b^2$;

$$S = ab \quad \text{Д}; \quad R = \frac{d}{2}.$$

$$\text{Квадрат: } d = a\sqrt{2}; \quad S = a^2 = \frac{d^2}{2}; \quad R = \frac{a\sqrt{2}}{2}; \quad r = \frac{a}{2}.$$

Паралелограм з прямим кутом або з рівними діагоналями — прямокутник; з перпендикулярними діагоналями або з діагоналлю, що є бісектрисою кута, — ромб.

Підручник 8 кл., п. 4–6, 20–22

НМТ № 10, 15, 18

Трапеція

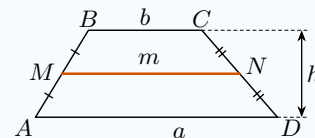
$a \parallel b$ — основи, m —

середня лінія:

$$m = \frac{a+b}{2}, \quad m \parallel a$$

$$S = \frac{a+b}{2} \cdot h \quad \text{Д}$$

$$S = m \cdot h$$

Сума кутів, прилеглих до бічної сторони, дорівнює 180° .

Рівнобічна трапеція: кути при кожній основі рівні, діагоналі рівні; висота, проведена з вершини тупого кута, ділить більшу основу на відрізки $\frac{a-b}{2}$ і $\frac{a+b}{2}$.

Підручник 8 кл., п. 8, 23

НМТ № 3, 13–15, 18

Вписаний і описаний чотирикутники

Вписаний у коло: $\angle A + \angle C = \angle B + \angle D = 180^\circ$ (і навпаки). Тому з трапецій у коло можна вписати лише рівнобічну, а з паралелограмів — лише прямокутник.

Описаний навколо кола: $AB + CD = BC + AD$ (і навпаки, для опуклого); $S = pr$. Для описаної трапеції сума основ дорівнює сумі бічних сторін, а $h = 2r$.

Підручник 8 кл., п. 10

НМТ № 10

8. Многокутники

8–9 кл.

Опуклий многокутник

Сума кутів n -кутника: $180^\circ(n - 2)$. Сума зовнішніх кутів, узятих по одному при кожній вершині, — 360° .

Кількість діагоналей: $\frac{n(n-3)}{2}$. Периметр P — сума довжин усіх сторін.

Площа многокутника, описаного навколо кола: $S = pr$.

Підручник 8 кл., п. 19

Правильний многокутник

Усі сторони рівні й усі кути рівні; центри вписаного й описаного кіл збігаються.

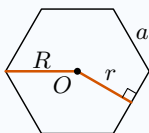
Кут: $\frac{180^\circ(n-2)}{n}$

Центральний кут: $\frac{360^\circ}{n}$

$$R = \frac{a}{2 \sin \frac{180^\circ}{n}}, \quad r = \frac{a}{2 \tan \frac{180^\circ}{n}}, \quad S = \frac{1}{2} Pr$$

	$n = 3$	$n = 4$	$n = 6$
R	$\frac{a\sqrt{3}}{3}$	$\frac{a\sqrt{2}}{2}$	a
r	$\frac{a\sqrt{3}}{6}$	$\frac{a}{2}$	$\frac{a\sqrt{3}}{2}$

Правильний шестикутник складається з 6 рівносторонніх трикутників:
 $S = \frac{3a^2\sqrt{3}}{2}$

Підручник 9 кл., п. 6

9. Коло і круг

7–9 кл.

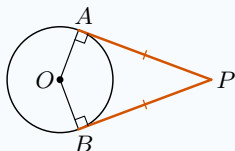
Хорди й дотичні

$d = 2R$.

Діаметр, перпендикулярний до хорди, ділить її навпіл.

Дотична перпендикулярна до радіуса, проведеного в точку дотику: $OA \perp PA$.

Відрізки дотичних з однієї точки рівні: $PA = PB$.

Підручник 7 кл., п. 21

НМТ № 10

Центральні й вписані кути

Центральний кут дорівнює дузі, на яку спирається:

$$\angle AOC = \cup AC$$

Вписаний кут дорівнює половині дуги, на яку спирається:

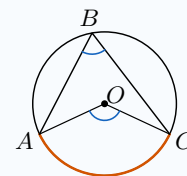
$$\angle ABC = \frac{1}{2} \cup AC = \frac{1}{2} \angle AOC$$

Вписані кути, що спираються на одну дугу, рівні.

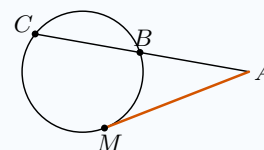
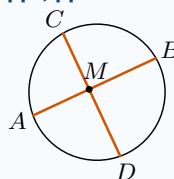
Вписаний кут, що спирається на діаметр, — прямий. Кут між дотичною і хордою, проведеною в точку дотику, дорівнює половині дуги, що лежить усередині цього кута.

Підручник 8 кл., п. 9

НМТ № 2, 10

Хорди, дотична і січна

$$AM \cdot MB = CM \cdot MD$$

$$AM^2 = AB \cdot AC$$

Ліворуч — хорди, що перетинаються; праворуч — дотична AM і січна ABC .

Підручник 8 кл., п. 13

НМТ № 10

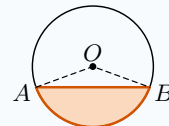
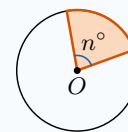
Довжина кола, площа круга

$C = 2\pi R$ [Д] — довжина кола

$l = \frac{\pi R n}{180}$ — довжина дуги в n°

$S = \pi R^2$ [Д] — площа круга

$S = \frac{\pi R^2 n}{360}$ — площа сектора

Площа сегмента: $S_{\text{сегм}} = S_{\text{сект}} - S_{\triangle AOB}$, якщо дуга менша від 180° , і $S_{\text{сегм}} = S_{\text{сект}} + S_{\triangle AOB}$, якщо більша.

Радіанна міра: $\pi \text{ рад} = 180^\circ$. Для кута α у радіанах:

$$l = R\alpha, \quad S_{\text{сект}} = \frac{1}{2} R^2 \alpha.$$

Підручник 9 кл., п. 7

НМТ № 15

10. Координати на площині

9 кл.

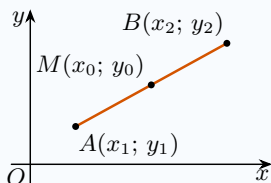
Відстань, середина, рівняння

$$AB = \sqrt{(x_2 - x_1)^2 + (y_2 - y_1)^2} \quad \text{Д}$$

Середина M відрізка AB :

$$x_0 = \frac{x_1 + x_2}{2} \quad \text{Д}$$

$$y_0 = \frac{y_1 + y_2}{2} \quad \text{Д}$$

Коло з центром $(a; b)$ і радіусом R :

$$(x - a)^2 + (y - b)^2 = R^2 \quad \text{Д}$$

Пряма: $ax + by = c$ (a і b не дорівнюють нулю одночасно).

Невертикальна пряма: $y = kx + b$, $k = \tan \alpha$ — кутовий коефіцієнт (α — кут між прямою й додатним напрямом осі абсцис, $0^\circ \leq \alpha < 180^\circ$; для спадної прямої кут α тупий і $k < 0$).

Прямі $y = k_1x + b_1$ і $y = k_2x + b_2$ паралельні, якщо $k_1 = k_2$ і $b_1 \neq b_2$.

Підручник 9 кл., п. 8–11

НМТ № 8

11. Вектори

9 кл.

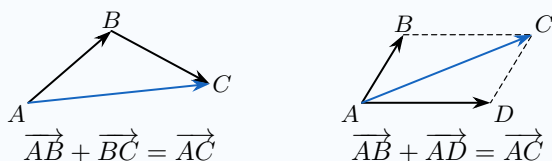
Координати й дії

$$A(x_1; y_1), B(x_2; y_2): \overrightarrow{AB}(x_2 - x_1; y_2 - y_1) \quad \text{Д}$$

$$\vec{a}(a_1; a_2): |\vec{a}| = \sqrt{a_1^2 + a_2^2} \quad \text{Д}$$

$$\vec{a} + \vec{b}(a_1 + b_1; a_2 + b_2), \quad \vec{a} - \vec{b}(a_1 - b_1; a_2 - b_2), \quad k\vec{a}(ka_1; ka_2)$$

Нульовий вектор $\vec{0}(0; 0)$. Протилежні вектори мають рівні модулі й протилежні напрями.

Ліворуч — правило трикутника, праворуч — правило паралелограма.

$$\overrightarrow{OA} - \overrightarrow{OB} = \overrightarrow{BA}, \quad \overrightarrow{AB} = -\overrightarrow{BA}$$

Колінеарні вектори ($\vec{a} \neq \vec{0}$): $\vec{b} = k\vec{a} \Leftrightarrow b_1 = ka_1, b_2 = ka_2$ (координати пропорційні). Рівні вектори мають рівні координати.

Якщо $\vec{a}$ і $\vec{b}$ неколінеарні, то будь-який вектор можна єдиним чином подати у вигляді $\vec{c} = x\vec{a} + y\vec{b}$.

$$M — середина відрізка AB: \overrightarrow{OM} = \frac{1}{2}(\overrightarrow{OA} + \overrightarrow{OB}).$$

Підручник 9 кл., п. 12–15

НМТ № 8

Скалярний добуток

$$\vec{a} \cdot \vec{b} = |\vec{a}| \cdot |\vec{b}| \cdot \cos \varphi \quad \text{Д} \quad \vec{a} \cdot \vec{b} = a_1b_1 + a_2b_2 \quad \text{Д}$$

$$\cos \varphi = \frac{a_1b_1 + a_2b_2}{\sqrt{a_1^2 + a_2^2} \cdot \sqrt{b_1^2 + b_2^2}} \quad \vec{a} \cdot \vec{a} = |\vec{a}|^2$$

Для ненульових векторів: $\vec{a} \perp \vec{b} \Leftrightarrow \vec{a} \cdot \vec{b} = 0 \Leftrightarrow a_1b_1 + a_2b_2 = 0$.

Якщо $\vec{a} \cdot \vec{b} < 0$, кут між векторами тупий або розгорнутий (180° , коли вектори протилежно напрямлені).

$$\text{Властивості: } \vec{a} \cdot \vec{b} = \vec{b} \cdot \vec{a}; \quad (k\vec{a}) \cdot \vec{b} = k(\vec{a} \cdot \vec{b});$$

$$(\vec{a} + \vec{b}) \cdot \vec{c} = \vec{a} \cdot \vec{c} + \vec{b} \cdot \vec{c}.$$

Підручник 9 кл., п. 16

НМТ № 8

12. Геометричні перетворення

9 кл.

Рухи й гомотетія

Рух (переміщення) зберігає відстані між точками; фігури рівні, якщо одну можна отримати з другої рухом. Рухи: паралельне перенесення, осьова й центральна симетрії, поворот.

Образ точки $(x; y)$:

- перенесення на $\vec{a}(m; n)$: $(x + m; y + n)$
- симетрія відносно початку координат: $(-x; -y)$
- симетрія відносно осі абсцис: $(x; -y)$; осі ординат: $(-x; y)$

Центральна симетрія з центром O : O — середина AA_1 . Осьова симетрія відносно прямої l : l — серединний перпендикуляр відрізка AA_1 . Поворот навколо O на кут φ : $OA_1 = OA$, $\angle OAA_1 = \varphi$.

Гомотетія з центром O і коефіцієнтом k :

$$\overrightarrow{OX_1} = k\overrightarrow{OX}, \quad A_1B_1 = |k| \cdot AB; \text{ площі фігур змінюються в } k^2 \text{ разів.}$$

Підручник 9 кл., п. 17–20

НМТ № 8